संस्कृत
४.१.९३

पुराण
वेदांत
3872

भागवत-दशमपूर्वार्ध

७० | पृ. ५२

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(1)

॥ इदंपुस्तकंभागवतदशमस्कंधस्य ॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(२)

श्री महागणाधिपतये नमः ॥ श्रीगुरुचरणारविंदेभ्यो नमः ॥ विसर्गविरो... ...लक्षणं ... ...

क्रीडयद्गोकुले भोगोपानंदकाद्दार्यते ॥ परं धाम जगद्धाम नमामि तत् ॥ १ ॥ दशमे दशमं लक्ष्यमाश्रिताश्रयविग्रहं ॥

धर्मग्लानिनिमित्तस्य निरोधाद्दुष्टभूभुजां ॥ ३ ॥ प्राक्कालादीशचतुर्थपीतान्

दशमे कृष्णसत्कीर्तिवितानायानुवर्ण्यते ॥ धर्मग्लानि निमित्तस्य निरोधा... ...

दशमे कृष्णसत्कीर्तिवितानायानुवर्ण्यते ॥ ...संहारादिनिरूपणे ॥ ४ ॥ कृतानवतिरध्याया दशमे कृष्णकीर्तये ॥ आद्ये च नि-

रोधः सनुवर्णितः ॥ तत्प्रसंगतः सृष्टिसंहारादिनिरूपणे ॥ ५ ॥ गोकुले मथुरायां च द्वारवत्यां ततः क्रमात्

र्भिर्ध्याये ब्रह्मप्रार्थनया वने ॥ ५ ॥ भारे हर्तुं हरेर्जन्मसप्रसंगं निरूप्यते ॥ ५ ॥ गोकुले मथुरायां च द्वारवत्यां ततः क्रमा-

त्रिभिर्ध्यायैर्ब्रह्मप्रार्थनया वने ॥ ५ ॥ भारं हर्तुं हरेर्जन्म सप्रसंगं निरूप्यते ॥ सप्तविंशतिरध्याये वृहद्वृंदावनादिषु ॥ ७ ॥ गोकुले वसतेर्लीला-

त्रिधा प्रोक्ता तत्रेदं दस्त्वने कथा ॥ ... ॥

नू ॥ ६ ॥ ...लीला त्रिधा प्रोक्ता तत्रेदं दस्त्वने कथा ॥

कथितो वंशविस्तारो भवता सोमसूर्ययोः ॥ राज्ञां चोभयवंश्यानां चरितं परमाद्भुतं ॥ १ ॥

१ राजोवाच ॥ कथितो वंशविस्तारो भवता सोमसूर्ययोः ॥ राज्ञां चोभयवंश्यानां चरितं परमाद्भुतं ॥ १ ॥ ...नावतीर्णस्य विष्णोर्वीर्याणि शंस नः ॥ २ ॥ अवती-

यदोश्च धर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम ॥ तत्रांशेनावतीर्णस्य विष्णोर्वीर्याणि शंस नः ॥ २ ॥ अवती

यदोश्च धर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम ॥ कृतवान्यानि विश्वात्मा तानि नो वद विस्तरात् ॥ ३ ॥ श्रीरस्तु

र्य यदोर्वंशे भगवान्भूतभावनः ॥ कृतवान्यानि विश्वात्मा तानि नो वद विस्तरात् ॥ ३ ॥ ...

...कृतिः ॥ ८ ॥ एकादशभिराख्याता लीला मधुवने कृता ॥

वर्ण्यते सूरदुष्करा ॥ एकेन यमुनावारि... ...कृतिः ॥ ८ ॥ एकादशभिराख्याता लीला मधुवने कृता ॥

वर्ण्यते सूरदुष्करा ॥ ९ ॥ एकेन यमुनावारि ... ॥ एवं नवतिरध्याया दशमे विशदार्थकाः ॥ तत्र तु प्रथमे कंसः स्वमृत्युं दे-

शे द्वारवती लीला तन्निर्माणादि वर्ण्यते ॥ १० ॥ एवं नवतिरध्याया दशमे विशदार्थकाः ॥ तत्र तु प्रथमे कंसः स्वमृत्युं दे-

वकीसुतात् ॥ १२ ॥ श्रुत्वा भीतो वधीत्तस्याः षड्गर्भानिति वर्ण्यते ॥ कृष्णावतारचरितश्रवणामृतनिर्वृतः ॥ ११ ॥ उक्तानु-

वकीसुतात् ॥ १२ ॥ श्रुत्वा भीतो वधीत्तस्याः षड्गर्भानिति वर्ण्यते ॥ कथितो वंशविस्तार इति ॥ सोमसूर्ययोर्वंशे भवानां मंशेनेति ॥ प्रत्यभिज्ञा-

वादेनोत्कंठो राजा पृच्छति तत्पुनः ॥ कथितो वंशविस्तार इति ॥ सम्यक् पुनर्विस्तारेण वदेत्याह ॥ अवतीर्यैति

येणांशेन ॥ नतु कानि जातो गतः पितृगृहाद्व्रजमधिनार्थ इत्यादिना ॥

अत्र लोके त्रिविधा जनाः मुमुक्षवो विषयिणश्चेति तेषां मध्ये अत्र न कस्याप्ययं प्रत्यय इत्याह। निवृत्ततर्षैरिति। गततृ
ष्णैर्मुक्तैरपीत्यर्थः। मुमुक्षूणामयमेवोपाय इत्याह। भवौषधादिति। विषयिनां परमो विषयोऽयमेवेत्याह। श्रोत्रमनोऽभिरामादिति
अपगतात्मदुष्कृतः पशुघ्नः बहिर्मुख इव तस्मात्पशुघातिन इति वा॥ किंच। अस्मत्कुलदैवतं श्रीकृष्णः अतस्तत्कथै
व नित्यं श्रोतव्येत्याशयेनाह। पितामहा इति। अमरान्जयंतीति ये तैः देवव्रतो भीष्मः तदादिभिरतिरथैस्तिमिंगिलतुल्यैर्दुरत्ययं
पदमिव अत्यल्पं कृत्वा तुच्छीकृत्वा अतरन् यस्य श्रीकृष्णस्य पदं प्लवो येषां ते। तस्य वीर्याणि वदस्वेति तृतीयश्लोकेनान्वयः। मत्त ×

निवृत्ततर्षैरुपगीयमानाद्भवौषधाच्छ्रोत्रमनोभिरामात्। क उत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान्विरज्येत विना पशुघ्नात् ॥४॥
पितामहा मे समरेऽमरंजयैर्देवव्रताद्यातिरथैस्तिमिंगिलैः। दुरत्ययं कौरवसैन्यसागरं कृत्वातरन्वत्सपदं स्म यत्प्लवाः ॥५॥ २
द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमिदं मदंगं संतानबीजं कुरुपांडवानां। जुगोप कुक्षिं गत आत्तचक्रो मातुश्च मे यः शरणं गतायाः ॥६॥
वीर्याणि तस्याखिलदेहभाजामंतर्बहिः पूरुषकालरूपैः। प्रयच्छतो मृत्युमुतामृतं च मायामनुष्यस्य वदस्व विद्वन् ॥७॥

न केवलं पांडवानेवारक्षदिदं मम शरीरमपि योऽरक्षदित्याह। द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमिति। द्रोणपुत्रस्याश्वत्थाम्नो ब्रह्मास्त्रेण दग्धमि
दं मच्छरीरं च कुरूणां पांडवानां संतानाय निदानं। मम मातुः कुक्षौ प्रविष्टो धृतचक्रो योऽजुगोपेति। अखिलदेहभाजां सर्वप्राणि
नामंतर्बहिश्च पुरुषरूपेण कालरूपेण च। अत्राभिप्रायेण बहुवचनं। मृत्युं संसारं उतापि अमृतं मोक्षमपि प्रयच्छतो
वीर्याणि वदस्व ब्रूहि। अयं भावः। अंतर्यामिरूपेणांतर्दृष्टीनां मुक्तिं बहिर्दृष्टीनां कालरूपेण मृत्युं ददाति यतः
अतो ईश्वात तदीयान्येव श्रोतव्यानीति॥
न त२ संसारं १

ध

(3)

ननु बलं गादं सारणं चदुर्मदं विपुलं ध्रुवं। वसुदेवस्तु रोहिण्यां कृतादीनुत्पादयदिति रोहिण्यास्तनयो रामः प्रोक्तः। वसुदे
वस्तु देवक्यामष्टपुत्रानजीजनत्। कीर्तिमंतं सुषेणं भद्रसेनमुदारधीः। ऋजुं संमर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरं। अष्टमस्तु त
योरासीत्स्वयमेव हरिः किलेति पुनर्देवक्या गर्भसंबंधस्तस्यैवोक्तः स कुतो घटत इत्याक्षेपः। कस्मादिति। ननु ततः कंसभयान्नी
तोऽसंभवादित्यर्थः। मातुर्मातरकंसेन तस्माद्वधानर्हं त्रद्धासा सा कस्मादवधीत्। ननु त्यक्तान्नोदकस्य ते ऊतः अवकाशस्तत्राह॥

१ रोहिण्यास्तनयः प्रोक्तो रामः संकर्षणस्त्वया। देवक्या गर्भसंबंधः कुतो देहांतरं विना॥८ कस्मान्मुकुंदो भगवान्
पितुर्गेहाद्व्रजं गतः। क्व वासं ज्ञातिभिः सार्द्धं कृतवान्सात्वतां पतिः॥९ व्रजे वसन् किमकरोन्मधुपुर्यां च केश
वः। भ्रातरं चावधीत्कंसं मातुरद्धातदर्हणं॥१० देहं मानुषमाश्रित्य कतिवर्षाणि वृष्णिभिः। यदुपुर्यां सहावात्सीत्पत्न्यः
कत्यभवन्प्रभोः॥११ एतदन्यच्च सर्वं मे मुने कृष्णविचेष्टितं। वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ श्रद्दधानाय विस्तरं॥१२ नैषाति
दुःसहा क्षुन्मां त्यक्तोदमपि बाधते। पिबंतं त्वन्मुखांभोजच्युतं हरिकथामृतं॥१३ सूत उवाच। एवं निश
म्य भृगुनंदन साधुवादं वैयासकिः स भगवानथ विष्णुरातं। प्रत्यर्च्य कृष्णचरितं कलिकल्मषघ्नं व्याहर्तुमा
रभत भागवतप्रधानः॥१४ शुक उवाच। सम्यग्व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम। वासुदेवकथायां ते य
ज्जाता नैष्ठिकी रतिः॥१५ वासुदेवकथाप्रश्नः पुरुषांस्त्रीन्पुनाति हि। वक्तारं पृच्छकं श्रोतॄंस्तत्पादसलिलं
यथा॥१६

नैषेति। त्यक्तोदकस्यापि मम जीवनं हरिकथामृतपाननिमित्तं तदुपरमे सद्य एव जीवितं न स्यादित्यर्थः। एवं साधुवा ॥२॥
२॥ दं समीचिनं प्रश्नं। भागवतप्रधानः भागवतेषु श्रेष्ठः। व्यवसिता कृतनिश्चया यबुद्धेः॥१४॥१५॥ ॥१६॥ ॥१६॥

तत्र तावत्प्रथमं भगवदवतारकारणमाह ॥ भूमिरित्यादिभिः श्लोकैः। दृप्तनृपव्याजा ये दैत्यास्तेषामनीकशताना मयुतै
र्यो भूरिभारस्तेनाक्रांता विभोरंतिके उपस्थितासती ॥ पौरुषीं पुरुषस्य भगवतो गां वाचं मे मत्तः आशु शृणुत मा चिरं अवि

भूमिर्दृप्तनृपव्याजदैत्यानीकशतायुतैः ॥ आक्रांता भूरिभारेण ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥ १७ ॥ गौर्भूत्वाश्रुमुखी
ति खिन्ना क्रंदंती करुणं विभोः ॥ उपस्थितांतिके तस्मै व्यसनं स्वमवोचत ॥ १८ ॥ ब्रह्मा तदुपधार्याथ सह देवैस्तया सह ॥
जगाम सत्रिनयनस्तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥ १९ ॥ तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं वृषाकपिं ॥ पुरुषं पुरुषसूक्तेनोपतस्थे समाहितः ॥ २० ॥
गिरं समाधौ गगने समीरितां निशम्य वेधास्त्रिदशानुवाच ह ॥ गां पौरुषीं मे शृणुतामराः पुनर्विधीयतामाशु तथैव मा
चिरं ॥ २१ ॥ पुरैव पुंसावधृतो धराज्वरो भवद्भिरंशैर्यदुषूपजन्यतां ॥ स यावदुर्व्या भरमीश्वरेश्वरः स्वकालशक्त्या क्ष
पयंश्चरेद्भुवि ॥ २२ ॥ वसुदेवगृहे साक्षाद्भगवान्पुरुषः परः ॥ जनिष्यते तत्प्रियार्थं संभवंतु सुरस्त्रियः ॥ २३ ॥
वासुदेवकलानंतः सहस्रवदनः स्वराट् ॥ अग्रतो भविता देवो हरेः प्रियचिकीर्षया ॥ २४ ॥ विष्णोर्माया भ
गवती यया संमोहितं जगत् ॥ आदिष्टा प्रभुणांशेन कार्यार्थे संभविष्यति ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यादि
श्यामरगणान्प्रजापतिपतिर्विभुः ॥ आश्वास्य च महीं गीर्भिः स्वधाम परमं ययौ ॥ २६ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

लंबितं तं ॥ ७ ॥ तथैव विधीयतां त्वेति विज्ञापनात् ॥ पुरैव पुंसा ईश्वरेण धराया ज्वरस्तापः ॥ देवकीगर्भसंकर्षणयशोदा
मोहनादिकार्यार्थं यशोदायां संभविष्यति ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

णोद्वेदबंधनागारेणवतारायप्रस्तावमाह॥ शूरसेनइत्यादियावदध्यायसमाप्तिः॥ मथुरायांआवसन् विषयान्देशान्
सूर्ययानवोढया।प्रयाणप्रमाणार्थं।रश्मीन्प्रग्रहीन्॥ पारिबर्हंउपस्करं॥ आभाष्यरेरेकंसेतिसंबोध्यहंता॥ [illegible]ष्यति॥कुळपांसनःकु

१ शूरसेनोयदुपतिर्मथुरामावसन्पुरीं॥ माथुराञ्छूरसेनांश्चविषयान्बुभुजेपुरा॥२७॥राजधानीततःसाभूत्सर्व
यादवभूभुजां॥ मथुराभगवान्यत्रनित्यंसन्निहितोहरिः॥२८॥ तस्यांतुकर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवःकृतोद्वहः॥ दे
वक्यासूर्ययासार्द्धंप्रयाणेरथमारुहत्॥२९॥ उग्रसेनसुतःकंसःस्वसुःप्रियचिकीर्षया॥ रश्मीन्हयानांजग्राह
रौक्मैरथशतैर्वृतः॥३०॥ चतुःशतंपारिबर्हंगजानांहेममालिनां॥ अश्वानामयुतंसार्द्धंरथानांचत्रिषट्शतं॥३१॥
दासीनांसुकुमारीणांद्वेशतेसमलंकृते॥ दुहित्रेदेवकःप्रादाद्यानेदुहितृवत्सलः॥३२॥शंखतूर्यमृदंगाश्च
नेदुर्दुंदुभयःसमं॥ प्रयाणप्रक्रमेतावद्वरवधोःसुमंगलं॥३३॥ पथिप्रग्रहिणंकंसमाभाष्याहाशरीरवाक्॥
अस्यास्त्वामष्टमोगर्भोहंतायांवहसेबुध॥३४॥ इत्युक्तःसखलःपापोभोजानांकुळपांसनः॥ भगिनींहं
तुमारब्धःखड्गपाणिःकचेऽग्रहीत्॥३५ तंजुगुप्सितकर्माणंनृशंसंनिरपत्रपं॥ वसुदेवोमहाभागउवा
चपरिसांत्वयन्॥३६॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ळदूषणः। आरब्धःउद्यतः। कचेकेशबंधे।नृशंसंक्रूरं।महाभागइति।अयंभावः।स्वजन्मनिहर्षेणदेवैरानकदुंदुभिघो
षणाद्धाविभावदवतारेणशक्यप्रतीकारतासंभविष्यतीति॥ सांत्वपात्यस्तस्यकृपाविषयत्वेनोपपत्तिभिश्चसाममार्गेणसंबोधयन्॥६॥

मरणभयेन हन्मीति चेत्तथापि मरणस्यापरिहरणीयत्वाद्देहांतरस्यावश्यंभावित्वाच्चापि च भोगप्रेमास्पदत्वं दीनामवि
शेषात्तद्भयेन पापाचरणमयुक्तमित्यभिप्रायेणेत्याह ॥ मृत्यर्जन्मवतामित्यादि । देहेन सहेति ॥ विधात्रा ललाटे लिखितत्वादिति
तथापि कालविलंबनार्थं हन्मीति चेन्नेत्याह ॥ अद्य वाब्दशतांते वेति अवश्यंभाविनि मरणे विलंबमात्राय पापाचरणमयु
क्तमिति भावः ॥ किंच ॥ अस्मिन्देहे गते यदि देहांतरं न स्यात्तदा युज्येत पापेनापि तत्पालनं ॥

नु

वसुदेव उवाच ॥ श्लाघनीयगुणः शूरैर्भवान्भोजयशस्करः ॥ स कथं भगिनीं हन्यात्स्त्रियमुद्वाहपर्व
णि ॥ ३७ ॥ मृत्यर्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते ॥ अद्य वाब्दशतांते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥ ३८ ॥ देहे पंच
मृ त्वॅपन्ने देही कर्मानुगोऽवशः ॥ देहांतरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥ ३९ ॥ व्रजंस्तिष्ठन्पदैकेन यथैवैके
न गच्छति ॥ यथा तृणजलूकेवं देही कर्मगतिं गतः ॥ ४० ॥

ननु तदस्त्वित्याह ॥ देहे पंचत्वमापन्ने । प्रत्यायेक कर्मवशाद्यलतएवं देहांतरं प्राप्य पश्चात्पूर्वं वपुस्त्यजति । अत्र दृष्टां
तः । व्रजन्निति । एकेन पदा गतो निहितेन पदा तिष्ठन् । ध्रुवमवष्टभ्य देहं विभ्रन् । पश्चादन्येन पूर्वप्रदेशादुद्धायपुरो नि
हितेन गच्छति ॥ अत्र च स्वीकारपरित्यागौ नान्योन्यभिन्नविषयाविति स्पष्टं ॥ दृष्टांतरमाह ॥ यथा तृणजलूके
ति ॥ सा हि तृणांतरमवष्टभ्य पूर्वं तृणं त्यजति ॥ एवं कर्मपथे वर्त्तमानो अन्यो जीवोऽपि ॥

joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(5)

देहविषयावेव स्वीकारपरित्यागौ दर्शयितुं दृष्टांतमाह ॥ स्वप्न इति ॥ दृष्टराज्यादिदर्शनं श्रुतं इंद्रादि[illegible] तान्याम् ॥ इह
संस्कारेण मनसा नदेवानुचिंतयन् इदंद्रो जागृद्दृष्टश्रुत सदृशं देहे राज्यादिरूपे किमपि जानिरूले पश्य [illegible] गोतुरस्वत
दिवाहं ॥ इति प्रपद्यते मन्यते तत्स्वजाग्रद्देहादरूपम तं विस्मृतिर्भवति पुरुषोयस्यति ॥ जाग्रत्येवदर्शयितुं दृष्टां[illegible] ॥ मनोरथेनेति
अत्रापि दृष्टश्रुताभ्या मित्यादि सर्वं योज्यं ॥ तथा स्ववक्ष्यति ॥ जंतोर्वै कस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः जन्म [illegible] मतथा पुंसः
सर्वभावेन भूरिदः ॥ विषयस्वीकृतिं प्राह यथा स्वप्न मनोरथेः ॥ स्वप्ने मनोरथं चेत्थं प्राक्तनं न स्मरत्यसावित्यादि ॥ ७ ७

१ स्वप्ने यथा पश्यति देहमीदृशं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यां मनसानुचिंतयन्प्रपद्यते तत्कि
मपि ह्यपस्मृतिः ॥ ५१ ॥ यतो यतो धावति दैवचोदितं मनो विकारात्मकमाप पंचसु ॥ गुणेषु मायारचितेषु
देह्यसौ प्रपद्यमानः सह तेन जायते ॥ ५२ ॥ ॥ [illegible] ॥ ७ ७ ७७

दृहान्तरं प्र
स प्राक्तनं

तद्वदत्रापि कर्मवशाॅद्यजतीति ॥ ननु विचित्रदेहहेतोर्नो [illegible] कर्मणां रूनत्वाद्देहविशेषप्राप्तौ किंका
रणमत आह ॥ यतोयतो धावतीति ॥ देहस्य पंचत्वसमये पंचसु गुणेषु भूतेषु मायारचितेषु मायया नानादेहरूपेण रचि
तेषु दैवेन फलाभिमुखेन कर्मणा नोदितं विकारात्मकं मनो यं देहं देवतीर्यगादिरूपं प्रति यावति ॥ धावत्यमनुद्येय
मापा ॥ अभिनिवेशेन प्राप्तं ॥ तत्र तत्र असौ देही जायते ॥ ननु मनसः कर्मकार्त्वात्तदेव जायतां न त्वयमकर्तात्मेत्यत आ
ह ॥ प्रपद्यमानः सहेति ॥ तद्देहं वा मिति प्रपद्यमानः तेन सह जायत इति ७ ॥ ७५ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नुनु खलोयमेतन्नमन्येन्येोऽत्रांकयाद् ॥ स्वयमेनम्ृत्युरिति ॥ तस्मान्पेक्षादोषपरिहारायैवं करीष्यामीत्याह ॥ आदायेति ॥ मृत्यवे पे
साया न त्विदमपि नैवं न्यायं भिन्यात्रांकाह ॥ स्रुता इति ॥ अस्यां यदि मे स्रुताः जायेरन् तदा यज्ञाविवत् ... जीवितं तावत् कृवे देव ॥ तु
तदंतरायद्वयमेव म्रियेत तदा न किंचिदन्यदपूर्व ॥ यदि त्वस्रुता भविष्यति न चायं म्रियते तदा मत्पुत्रादेवास्य मरणविपर्ययो वा न
स्यात्किं नन्वप्रौढस्यर्कस्य तव बालका केयं मृत्युः स्यात्तवाह ॥ गतिरिति ॥ धातुः अस्याः स्त्री मत्स्मोगमहितं व्यक्तवतः प्रजत ... दानी ई
मपत्यार्पणप्रतिज्ञेवमंत्रः ॥ तथा सति उपस्थितो मृत्युः स्वयं तावन्निवर्तते निवृत्तः पुनः कालांतरमापतेत् ... नापरा घाममेत्यर्थः ॥ अथवा तन्नापतेः

॥५॥ १ मृत्युर्बुद्धिमताऽपोह्यो यावद्बुद्धिबलोदयम् ॥ यद्यसौ न निवर्तेत नापराधोऽस्ति देहिनः ॥ ४८ ॥ प्रादाय मृत्यवे पुत्रान् मोक्ष ॥५॥
न ये त्वर्पणा मिमौ ॥ स्रुता मे यदि जायेरन् मृत्युर्वा म्रियेत न चेत् ॥ ४९ ॥ विपर्ययो वा किं न स्याद्कृति धातुर्दुरन्वया ॥ उपस्थि
तो निवर्तेत निवृत्तः पुनरापतेत् ॥ ५० ॥ अत्रेग्नेर्यथा दारुवियोगयोगयो रदृष्टतो स्यन्न निमित्तम ... ॥ एवं हि जंतोरपि
दुर्विभाव्यः शारीरसंयोगवियोगहेतुः ॥ ५१ ॥ शुक उवाच ॥ एवं विमृश्य तं पापं यावदात्मनिदर्शनम् ॥ पूजयामास वैशौरिं
बहुमानपुरस्सरं ॥ प्रसन्नवदनांभोजो नृशंसो निरपत्रपः ॥ मनसा ... यमानेन वीहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ ७ ॥ ॥

स्य मन्नपुत्रादुपस्थितो मृत्युः रस्या वृथा द्यो न निवर्तेत स पुनरनेन सन्नंबेण भवेदेवेति ॥ यद्वा गोतिर्धातुर्दुरत्ययेत्यन्य तस्य प्रपंचमुप
स्थितइति ॥ प्राणिनोत्र दृष्टस्त्वदुर्वितर्क्यमिति सदृष्टांतमाह ॥ अग्नेरिति ॥ वनेषु वृक्षान् प्रदहन् वह्निः संनिहितानपि वृक्षान् परित्यज्य द
कदाचिद्दूरस्थानपि वृक्षान्दहति ॥ ग्रामगृहं च ॥ ननु अस्य प्राणप्रदृष्टव्यतिरेकेण किंचिन्नियामकमस्ति ॥ एवं जंतोर्जन्ममर
णयोरपि हेतुर्दुर्विभाव्यः अचिन्त्यः ॥ यावदात्मनिदर्शनं ॥ स्वप्रज्ञावधीक्वचार्या ॥ तस्य विश्वासाय विकसितमुखांभोजः प्रहसन्नि
दमब्रवीत् ॥ ॥ ॥

6

ननु सत्यं भविष्यत्येव किमपि देहमात्रं तथाप्यस्यातिप्रियस्य राजदेहस्य रक्षणाय कृत्यमपि क्रियते इति चेत्तत्राह। ज्योतिरिति॥ अदः सूर्या-
द्यादि ज्योतिः उदकयुक्तेषु पार्थिवेषु घटादिषु। यद्वा उदकेषु पार्थिवेषु तैलघृतादिषु च प्रतिबिंबेन स्थितं समीरस्य वायोर्वेगमनुगतं
कंपादियुक्तं प्रतीयते यथा। एवं स्वाविद्यारचितेषु गुणेषु देहेषु असौ रागेणानुगतः प्रविष्टः मुह्यति॥ अभिनिवेशेन प्राप्नोतीति॥४३॥
अयं भावः। आत्मनस्तावद्देहाद्यध्यासात्॥ जन्मादिकं सह तेन जायत इति॥ ततश्चान्योन्यधर्माध्यासात् यथा देहधर्माः कार्श्यादयः॥

१ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदः समीरवेगानुगतं विभाव्यते। एवं स्वमायारचितेष्वसौ पुमान् गुणेषु रागानुगतो विमुह्यति॥४३॥
तस्मान्न कस्यचिद्द्रोहमाचरेत्स तथाविधः। आत्मनः क्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वै परतो भयं॥४४॥ एषा तवानुजा बाला कृ-
पणा पुत्रिकोपमा। हन्तुं नार्हसि कल्याणीमिमां त्वं दीनवत्सल॥४५॥ शुक उवाच॥ एवं स सामभिर्भेदैर्बोध्यमानोऽपि दि
दारुणः॥ न न्यवर्तत कौरव्य पुरुषादाननुव्रतः॥४६॥ निर्बंधं तस्य तं ज्ञात्वा विचिंत्यानकदुंदुभिः॥ प्राप्तं कालं प्रति-
व्योढुमिदं तत्रान्वपद्यत॥४७॥

आत्मनि प्रतीयन्ते॥ एवमात्मधर्माः प्रियास्पदत्वादयो विदेहादिष्विति॥ राजसूकरदेहयोः विशेषाभावात्स्वार्थेऽमित्यर्थप्रतीकार इति॥
एवमर्थं सामोपायमुपसंहरन् भेदमाह॥ तस्मादिति। परत इति॥ अभिद्रुह्यमाणात्तस्मै बोधिनः स्वयमादौ द्रोहात्तु न भयमिति
भेदार्थः॥ पुनः सामाह॥ एषेति पुत्रिकोपमा दारुमयीवाचेतनप्राया बोध्यमानः उपदिश्यमानः स्वयं दारुणः पुनः पुरुषा-
दान् दैत्यान्। अनुव्रत इति। आनकदुंदुभिरिति पदं महाभाग इत्यत्रोक्ताभिप्रायं प्रतिव्योढुं प्रतिकर्तुमित्यर्थः॥ इदं वक्ष्यमा-
णमपत्यार्पणं॥ अन्वपद्यत ज्ञातवान्॥

Mandal, Dhule and ... project of the Rajwade ... Pratishthan, Mumbai

यन्न्यथा अशरीरीवागाह॥ तथाह निश्चितं। अस्याः सकाशात्ते भयं नास्ति। यतः येभ्यः पुत्रेभ्यः ते भयमुत्थितं। अष्टमोहं ते न्यक्तेऽन्यो
न्यापेक्षया सर्वेप्यष्टमा भवेयुरिति उद्धृतं तेनास्याः पुत्रान् समर्पयिष्ये। निववृते निवृत्तः। तद्वाक्ये सारं उपपत्तिरस्तीति वेत्ति। प्रसूतिका
ले प्राप्ते। सर्वस्सर्वत्मा भगवानेव देवता यस्याः सा तया। सर्वदेवतामयीति वा॥ भगवदाश्रयत्वात्। अनृतात् एव पुत्रं कथमर्पितवानि २६

वसुदेव उवाच॥ नह्यस्यास्ते भयं सौम्य यद्वै साहाशरीरवाक्॥ पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्या यतस्ते भयमागतं॥५४॥ शुक०॥
२ब४ स्वसुर्वधान्निववृते कंसस्तद्वाक्यसारवित्॥ वसुदेवोऽपि तं प्रीतः प्रशस्य प्राविशद्गृहं॥५५॥ अथ काल उपावृत्ते देवकी स
र्वदेवता॥ पुत्रान्प्रसुषुवे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरं॥ कीर्तिमंतं प्रथमजं कंसायानकदुंदुभिः॥ अर्पयामास कृच्छ्रेण
सोऽनृतादतिविह्वलः॥ किं दुःसहं नु साधूनां विदुषां किमपेक्षितं॥ किमकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृतात्मनां॥ द
ृष्ट्वा समत्वं तच्छौरेः सत्ये चैव व्यवस्थितिं॥ कंसस्तुष्टमना राजन् प्रहसन्निदमब्रवीत्॥ प्रतियातु कुमारोऽयं न ह्यस्मा
दस्ति मे भयं॥ अष्टमाद्युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहितः किल॥ तथेति सुतमादाय ययावानकदुंदुभिः॥ नाभ्यनंद
तद्वाक्यमसतोऽविजितात्मनः॥६१॥ ॥श्री॥ ॥श्री॥

किं दु
न्यपेक्षाया माह। सहमिति॥ साधूनां सत्यसंधानां॥ पुत्रलालनस्य नापेक्षा। कथं न्यक्तेन्यत आह॥ विदुषामिति भगवान् एव तत्त्वं
नान्यदिति॥ जानतामित्यर्थः॥ ननु स्वयं। नीते सति कंसो बाले न हन्यादिति किं न स्यादिति नेत्याह। किमकार्यं कदर्याणा
मिति॥ ननु देवकी कथं पुत्रं तत्याजेत्यत आह॥ दुस्त्यजं किं धृतात्मनामिति॥ विशेषतः आत्माहरिये नेषां॥ ८

Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

कंसस्यशांतिर्देवकार्यानुगुणा नभवतीतिनारदस्य प्रत्यवस्थानं तदाह नंदाद्याइत्यादिरूपेण उभयोः वसुदेवनंदकुलयोर्वधोद्य
(७) मंदेवकृतमितिशेषः॥निगडैर्शृंखलैः॥अजनो विष्णुस्तच्छंकया॥ इति भा र्थ पि या दशमस्कंधे प्रथमोध्यायः॥ द्वितीये कंसचा

१ नंदाद्याये व्रजे गोपा याश्चामीषांचयोषितः॥ वृष्णयो वसुदेवाद्या देवक्याद्या यदुस्त्रियः॥ सर्वेवैदेवताप्राया उभये
रपिभारत॥ ज्ञातयोबंधुसुहृदो येचकंसमनुव्रताः॥ एतेथवसुदेवकुदेवकार्यार्थमुद्यतः॥ एतत्कंसाय भगवानूचाशं
साभ्येत्यनारदः॥ भूमेर्भारायमाणानां दैत्यानांच वधोद्यमं॥ ऋषेर्विनिर्गमे कंसो यदून्मत्वा सुरानिति॥ देवक्या गर्भसंभू
तं विष्णुंच स्व वधंप्रति॥ देवकींवसुदेवंचनिगृह्य निगडैर्गृहे॥ जातंजातमहन्पुत्रं तयोरजनशंकया॥ मातरंपितरं
भ्रातृन्सर्वांश्चसुहृदः सखीन्॥ घ्नंतिह्यसुतृपोलुब्धाराजानः प्रायशोभुवि॥ आत्मानमिहसंजातंजानन्प्राक्वि ॥६॥
॥६॥ ष्णुनाहतं॥ महासुरंकालनेमीयदुभिःसव्यरुध्यत॥ उग्रसेनंचपितरं यदुभोजांधकाधिपं॥ स्वयंनिगृह्यबुभुजे
सूरसेनान्महाबलः॥ ७१॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे कृष्णावतारोपक्रमे प्रथमोध्यायः॥१॥ छ॥ छ
श्रीशुकउवाच॥ प्रलंबबकचाणूरतृणावर्तमहाशनैः॥ मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकैः॥१॥ अन्यैश्चासु
रभूपालैर्बाणभौमादिभिर्युतः॥ यदूनांकदनंचक्रे बलीमागधसंश्रयः॥२॥ तेपीडितानिविविशुःकुरुपांचाल
केकयान्॥ शाल्वान्विदर्भान्निषधान्विदेहान्कोशलानपि॥३॥ ॥छ

तायदेवक्यागर्भयोहरिः॥ ब्रह्मादिभिः स्तुतः साच सान्विततिनिरूप्यते॥ यदुभिः संव्यरुध्यतेत्युक्तं तमेव विरोधं प्रपंचय
ति॥ त्वरया देवकीगर्भस्यानंतसंचारणभगवतः प्रवेशं वक्तुं प्रलंबेत्यादि सार्द्धत्रयेण॥ महाशनः अघासुरः॥ छ॥ छ

अनु धानाः अनुवर्तमानाः धामकल्पातदेव सप्तमो गर्भो बभूव॥ किंतद्धामेत्यत आह। यमनंतमिति। हर्षशोकविवर्द्धनः॥ आनंदरूप
त्वा×स्यावतीर्ण द्दर्षः। पूर्वगर्भसाधारणदृष्ट्याच शोक इति। ननु सा गोकुले किमित्यास्तेत्यत आह॥ अन्याश्चेति॥ नकेवलं सैव किंतु अन्या
श्चेति॥ विवरेषु अलक्ष्यस्थानेषु॥ जठरे संतं ननु गर्भः आकृष्यमानः कथं जीवेन्यत आह॥ मामकं धामेति तत्त्वतः किमर्थमेवं कार्यमित्यत आह॥
अथेति॥ अनंतरमेवेत्यर्थः। अंशभागेनेति। अंशोः शक्तिभिः भाजते अधितिष्ठति। सर्वान् ब्रह्मादिस्तंभपर्यंतान् निंदेशभागेतेन परि

एकेतमनुरक्तस्थाना शान्तयः पर्युपासते॥ हतेषु षट्सु बालेषु देवक्या औग्रसेनिना॥५॥ सप्तमो वैष्णवं धाम यमनंतं प्रचक्षते॥
गर्भो बभूव देवक्या हर्षशोकविवर्द्धनः॥ भगवानपि विश्वात्मा विदित्वा कंसजं भयं॥ यदूनां निजनाथानां योगमायां समादि
शत्॥६॥ गच्छ देवि व्रजं भद्रे गोपगोभिरलंकृतं॥ रोहिणी वसुदेवस्य भार्यास्ते नंदगोकुले॥७॥ अन्याश्च कंससंविग्ना विवरेषु
वसंति हि॥ देवक्या जठरे गर्भं शेषाख्यं धाम मामकं॥ तत्संनिकृष्य रोहिण्या उदरे संनिवेशय॥ अथाहमंशभागेन देव
क्याः पुत्रतां शुभे॥९॥ प्राप्स्यामि त्वं यशोदायां नंदपत्न्यां भविष्यसि॥ अर्चिष्यंति मनुष्यास्त्वां सर्वकामवरेश्वरीं॥१०॥ ११॥

पूर्णरूपेणेत्यर्थः। यद्वा अंशेन ज्ञानैश्वर्यबलादिभिर्भाजयति या जयति स्वीयानिति तथा तेनेति। यद्वा अंशेन पुरुषरूपेण मायया भा
गोभजनं दृस णं यस्य तेन। यद्वा अंशेन मायया गुणाः अवतारादिरूपाः भागाः भेदा यस्य तेन॥ यद्वा अंशाः एवमस्य कूर्मादिरूपाः भज
नीयाः ननु सा साक्षात्स्वरूपं यस्य तेन॥ अथवा अंशोः ज्ञानबलादिभिः भजनं अनुवर्तनं भक्तेषु यस्य तेन॥ सर्वथा पूर्णरूपेणेति विव
क्षितं॥ कृष्णरूपं भगवान् स्वयमित्युक्तत्वादिति। तां प्रोत्साहयति। त्वं यशोदायामित्यादिना हेतुं दर्शयन्

च

(६)

सर्वान्पुत्रादीन्कामयंतेयेतेषांवरेश्वरीश्रेयांनियं॥ अर्चकानांसर्वान्कामवरान्प्रददासियातांचद्दिकमेणत्वनस्त्वपदेशा॥भवि
ष्यंतीत्याह॥गर्भसंकर्षणादित्यादिना॥रामेतित्विसंबोधनेकरिष्यंति।चयासेहेष्टेनतेनलोकस्यरमणत्वान्॥ रेत्यात्पादनान्॥ ७
त्वयेतिपुनरपिओमिति॥ आत्यादरेणप्रतिगृह्य॥गांपृथ्वीं॥विस्रंसितःविभ्रष्टःविस्रस्तइत्यर्थः॥इतिविचुक्रुशुः॥नतुनंदिदुरीत्यर्थः॥
मनआविवेशमनस्याविर्बभूव॥जीवानामिवधातुसंबंधइत्यर्थः॥यामय्यमूर्तिःजगन्मंगलेजगतामूर्तिमत्रमंगलं॥ ७॥ ७॥ ७

नानोपहारबलिभिःसर्वकामवरप्रदां॥नामधेयानिकुर्वंतिस्थानानिचनराभुवि॥११॥दुर्गेतिभद्रकालीतिविजयावैष्ण
वीतिच॥कुमुदाचंडिकाकृष्णामाधवीकन्यकेतिच॥१२॥मायानारायणीशानीशारदेत्यंबिकेतिच॥गर्भसंकर्षणात्तं
॥७१॥ वैप्राहुःसंकर्षणंभुवि॥१३॥रामेतिलोकरमणाद्बलभद्रंबलोच्छ्रयात्॥संदिष्टैवंभगवतातथेत्योमितितद्वचः॥१४॥प्रतिग ॥७१॥
२ ह्यपरिक्रम्यगांगतातत्तथाकरोत्॥गर्भेप्रणीतेदेवक्यारोहिणींयोगनिद्रया॥१५॥अहोविस्रंसितोगर्भइतिपौराविचु
क्रुशुः॥भगवानपिविश्वात्माभक्तानामभयंकरः॥१६॥आविवेशांशभागेनमनआनकदुंदुभेः॥सबिभ्रत्पौरुषंधामभ्राजमा
नोयथारविः॥१७॥दुरासदोतिदुर्धर्षोभूतानांसंबभूवह॥ततोजगन्मंगलमच्युतांशंसमाहितंशूरसुतेनदेवी॥दधा
रसर्वात्मकमात्मभूतंकाष्ठायथानंदकरंमनस्तः॥१८॥ ७ आन ७ ७

अच्युतांशंच्युतिरहितांज्ञानैश्वर्यादयोयस्यतं।यद्वाअच्युतस्यअंशाइवअंशाभक्तानुग्रहायपरिच्छिन्नवपुरित्यर्थः॥समाहितंसम्य
गूतमबाहितंवेधदीक्षयाऽर्पितं॥देवीद्योतमानाशुद्धसत्वेत्यर्थः॥सर्वात्मकंसर्वस्यात्मानं।अतएवात्मभूतं॥स्वस्मिन्नादावसंतं॥
मनस्तःमनसैवधारणपादधारयतवती।अत्रानुरूपंदृष्टांतमाह॥यथाकाष्ठाप्राचीदिगानंदकरंचंद्रंधत्तेवदतीति॥ ॥श्रीरस्तु॥

Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the ... Joint project ... Mumbai

सर्वजगन्निवासस्यनिवासभूतासत्यपि नितरांसर्वजनान्हर्षिकतयानरेजे किंतु स्वयमेवानंदमन्वभवत् ॥ यतः कंसस्यगृहेरुद्धा ॥ अन्येर्न
दृश्यते ॥ घटादिपुरुद्धाग्निशिखेवदीपवत्तथा ॥ सती शोभनासरस्वतीज्ञानखलज्ञानवंचकरुद्धायथाअन्येषामनुपकारिणीनराजते
तद्वत् ॥ प्रभयाभवनं विराजयंती ॥ अजितःअंतराकुक्षिमध्येयस्यास्ता ॥ एषःविराजमानः पूर्वेहरिरेवायत्रयस्मात् इदृशी पूर्वंनासीत्
॥ ननु संतिसामादयउपायाःनेतिस्वयमेवाह ॥ अयमर्थंतत्रोदेवकार्यप्रधानः ॥ विक्रमेणविहितिमद्वधे पराक्रमेकरिष्यन्त्येवन्यर्थः ॥

सादेवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूतानितरांनरेजे ॥ भोजेंद्रगेहे ग्निशिखेवरुद्धासरस्वतीज्ञानखलेयथासती ॥ १९ ॥
तांवीक्ष्यकंसःप्रभयाजितांतरांविराचयंतींभवनंशुचिस्मिता ॥ आहैषमेप्राणहरोहरिर्गुहांध्रुवंश्रितायन्नपुरेयमीदृ
गी ॥ २० ॥ किमद्यतस्मिन्करणीयमाशुमेयदर्थतंत्रो नविहंतिविक्रमं ॥ स्त्रियाःस्वसुर्गुरुमत्यावधोयंयशःश्रियंहंत्यनुका
लमायुः ॥ २१ ॥ सएषजीवन्खलुसंपरेतोवर्ततयोत्यंतनृशंसितेन ॥ देहेमृतेतमनुजाःशपंतिगंतातमोयंतनुमानिनोध्रु
वं ॥ २२ ॥ इतिघोरतमाद्भावात्संनिवृत्तःस्वयंप्रभुः ॥ आस्तेप्रतीक्षंस्तज्जन्महरेर्वैरानुबंधकृत् ॥ २३ ॥ आसीनःसंवि
शंस्तिष्ठन्भुंजानःपर्यटन्महीं ॥ चिंतयानोहृषीकेशमपश्यत्तन्मयंजगत् ॥ २४ ॥ ब्रह्माभवश्चतत्रैत्यमुनिभिर्नार
दादिभिः ॥ देवैःसानुचरैःसाकंगीर्भिर्वृषणमैडयन् ॥ २५ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

यद्यपितर्हियमिदानीमेवेहन्यात्तामितितिविचिंत्याहार्थतंत्रोपिपुमान् विक्रमेननिविहंतिननाशयतीति ॥ स्त्रीवधेतन्नाशःस्यादित्याभावः ॥
तदेवाह स्त्रियाइति ॥ गुरुमत्याः गुर्विण्याः ॥ किंचसएषजीवन्नपिमृतःस्यात् ॥ नृशंसितेनक्रौर्येणयोवर्तते ॥ तंजीवंतमेवमनुजाःश
पंतिदुर्वाक्यैःकुर्वंति ॥ सत्त्वदेहेमृतेतनुमानिनःपापिनानरकंगच्छति ॥ अथवाशापप्रकारमेवाह ॥ तनुमानिनोस्यदेहमलेदेहमेवधर्व
मागमिष्यतीति ॥ शपंतिजनाःसर्वेपीति ॥ संविशन्शयानः ॥ रम्याभिःगीर्भिःवृषणंकामवर्षिणं ॥ एडयन् उद्भवन् ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

(9) प्रतिश्रुतं सत्यं कृतमिति हृष्टाः॥ सत्यं त्वं नैव प्रथमं कृतवतीति सत्यव्रतमिति सत्यं व्रतं संकल्पो यस्य तं। सत्यं परं श्रेष्ठं प्राप्तिसाधनं यस्मिन् तं
त्रिसत्यं त्रिष्वपि कालेषु सृष्टेः पूर्वं प्रलयानंतरं स्थितिसमये च सत्यं॥ अव्यभिचारेण वर्तमानं तदेवाह॥ सत्यस्य योनिं [illegible]मिति॥ सत्यं हि तेन
पृथिव्यापस्तेजांसि [illegible] त्याग इह वायुराकाशो ऽपरे वेसज्ञात्यज्ञ सत्य। ऋतं पंचकं। तत्सत्यमित्युच्यते इति श्रुतेः। तस्य योनिं [illegible] कारणं॥ अनेनेपूर्व
न वर्तमानता का॥ तथा सत्ये तस्मिन्नेव च निहितं चांतर्यामितया स्थितं। अनेन नास्तीति समयं सत्यमुक्तं॥ तथा सत्यस्य सत्यं तत्र एव सत्यस्य सत्यं पारमा
र्थिकं तन्नाम भ्यवशिष्यमाणं रूपं। अनेन प्रल[illegible]प्यवधित्वं न सत्यत्वं दर्शितं॥ एवं त्रिसत्यत्वमुपपादितं॥ तथा ऋतं सत्यं नेत्रं सूनृताया
णी सत्यं च समदर्शनं तथाभगवता व्याख्यास्यमानत्वात्॥ सत्यं च समदर्शनं॥ ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तितेति॥ तयोर्नेत्रं
नयनं साधनं नेतारं प्रवर्तकमिति यावत्॥ एवं सर्वप्रकारेण सत्यात्मकं त्वां भगवन् शरणं प्रपन्नाः प्राप्ता इति। ननु भवतापि लोकेश्वरा

२ सत्यव्रतं सत्य[illegible]परं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये। सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः॥२०॥

॥८॥ एकायनोसौ द्विफलस्त्रिमूलश्चतूरसः पंचविधः षडात्मा [illegible] सप्तत्वगष्टविटपो नवाक्षो दशच्छदी द्विखगो ह्यादिवृक्षः॥२१॥ ॥८॥

मत्तुल्या एव किमिति मां शरणं प्रपद्यंते नैवं वाच्यं। त्वमेव एकः सर्वेश्वरः सर्वसृष्ट्यादिकारणत्वात्॥ वयं तु त्वदेककारणा एव लोकादिरूपं
द्वैतं सर्वं त्वद्व्यतिरेकेण नास्तीति वक्तुं द्वैतप्रपंचं वृक्षरूपेण निरूपयंति॥ एकायनोसौ द्विफल इति॥ असौ प्रपंचः आदिवृक्षः॥ वृश्च्य
त इति वृक्षः समष्टिव्यष्टिदेहरूपः। कथंभूतः। एकायनः एकाधिकनिरयनं आश्रयो यस्य सः। द्वे सुखदुःखे फले यस्य सः। त्रयः गुणाः
सत्वरजस्तमोलक्षणाः मूलानि यस्य सः॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्चत्वारो रसाः यस्य सः। पंचविधः पंच इंद्रियाणि विधा ज्ञानप्रकाराः
यस्य सः॥ क्षुधा तृषा पिपासा जरा मृत्युः स्वभावः षट् ऊर्मयः बुभुक्षा च पिपासा च प्राणस्य मनसः स्मृतो। शोकमोहौ शरीरस्य ज
रामृत्यू षडूर्मय॥ कोशा वा आत्मानः स्वभावा यस्य सः। सप्त धातवः त्वचो यस्य सः॥ पंचभूतानि मनो बुद्धिरहंकार अष्टौ विटपाः
शाखा विस्तारा यस्य सः॥ नव द्वाराणि अक्षाः छिद्राणि यस्य सः। दश प्राणाः छदाः पर्वाणि यस्य सः। दशच्छदी। द्वौ जीवेश्वरौ खगौ
यस्मिन् सः द्विखगः॥

एवंरूपस्य संसारवृक्षस्य सतः कार्यस्य त्वमेक एव प्रसूतिः प्रकर्षेण सूतिर्जन्म यस्मात्स कारणमित्यर्थः। त्वमेव संनिधानं सम्यक् निधी
यते ऽस्मिन्निति लयस्थानं त्वमेवानुग्रहः यश्चानुगृह्णातीति पालकः ननु ब्रह्म विष्णु रुद्रा एवं भूताः प्रसिद्धाः कथमहमिति चेत्तत्राहुः। त्वन्मायये
ति। संवृतं पिहितं चेतो ज्ञानं येषां ते नाममेव नाना पश्यंति ये तु विपश्चितो विद्वांसस्ते तथा न पश्यंति। ननु देवकीपुत्रोसौ कथमेवं वर्ण्यत इति चेत्त
त्राहुः। बिभर्षीति। अवबोधैकस्वरूप आत्मा त्वं रूपाणि मूर्तीर्बिभर्षि धर्मसेन तु कस्यापि पुत्र इत्यर्थः। क्षेमाय पालनाय सतो धर्मवर्तिनः सुखक
राणि। खलानां त्वभद्राणि नाशकानि। न केवलमेतावत्। भक्तानां मोक्षार्थमपीत्याहुः। त्वयीति। त्वयि समाधिना आवेशितचेतसा निमित्तेन
त्वत्पादपोतेनाश्रितेन एके मुख्याः विवेकिनः महद्भिः कृतेन सेवितेन तथा संपादितेन रुद्रा इदमपि मायामयमित्यनादरं परित्यज्य इदमेव महत्सेवि

त्वमेक एकस्य सतः प्रसूतिस्त्वं संनिधानं त्वमनुग्रहश्च॥ त्वन्मायया संवृतचेतसस्त्वां पश्यंति नाना न विपश्चितो ये॥२८॥ बिभ
र्षि रूपाण्यवबोध आत्मा क्षेमाय लोकस्य चराचरस्य॥ सत्त्वोपपन्नानि सुखावहानि सतामभद्राणि मुहुः खलानां॥२९॥ त्वय्यं
बुजाक्षाखिलसत्त्वधाम्नि समाधिनावेशितचेतसैके॥ त्वत्पादपोतेन महत्कृतेन कुर्वंति गोवत्सपदं भवाब्धिं॥३०॥ स्वयं समु
त्तीर्य सुदुस्तरं द्युमन्भवार्णवं भीममदभ्रसौहृदाः॥ भवत्पदांभोरुहनावमत्र ते निधाय याताः सदनुग्रहो भवान्॥३१॥ ७

त्वत्स्पर्शमिति समनसि कृतेन बहुमतेनेत्यर्थः। भवाब्धिं तुच्छं कुर्वंति। अनयासेनैव भजनानुनिष्पादिनीति तेषां मुक्तिरित्यर्थः। ननु तेन पोतेन चेत्स्व
६ यं पारं गताः तर्हि तदानीं जनानां का गतिरत आहुः। स्वयमिति। अयमर्थः हे द्युमन् स्वप्रकाश त्वत्पादपोतसामीप्यमात्रेण भवार्णवं गोवत्स
पदमात्रे जाते ततस्तन्निरपेक्षं स्वयमेव अन्येषां भीमं दुस्तरमपि भवार्णवं समुत्तीर्य भवत्पादांभोरुहरूपां नावमात्रैव निधाय भक्तिमा
र्गसंप्रदायकं प्रवर्त्येत्यर्थः। पारं याताः स्वकिं। यतः अदभ्रसौहृदाः सर्वभूतहितप्रीतियुक्ताः। अतस्तेषां तरणाय निधायेति। कथं
त्वत्पादाश्रयमात्रेणातीर्णाः अत उक्तं भवान् सदनुग्रहः सतो भक्तान् अनुगृह्णातीति॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७

Joint project of the ...Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(१०) ननु विवेकिनो किंमद्भजनेन नमस्कार एव हितेव त्याह ॥ येन्येति ॥ विमुक्तमानिनः विमुक्ताः स्म वयमिति मन्यमानाः ॥ त्वय्यस्तो निरस्तोऽत
एव असनूयो भावः तस्माद्भक्तेरभावादित्यर्थः ॥ न विशुद्धा बुद्धिर्येषां ते तथा ॥ अथवा त्वय्यस्यैरस्त भावा इति छेदः ॥ चरस्तपः ॥ वादन्नेव विशु
द्धबुद्धयः ॥ कृच्छ्रेण बहुजन्मतपसा परं पदं मोक्षसंनिहितं सत्कुलं तपः स्मृतादिपतंति विघ्नैरभिभयंतो न आदृतो युष्मदंघ्रियैस्ते ॥
त्वदीयास्तु न कदाचिदपि पतंतीत्याह ॥ तथा नेति ॥ विनायकाः विघ्नहेतवः तेषामनीकानि तेषां मा... तानि पांति ये तेषां मूर्द्धसु विच रंति ॥ स्त्रा रु स्तु

निते

येन्येरविंदाक्ष विमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्य कृच्छ्रेण परं पदं ततः पतंत्यधोनादृतयु
२ ष्मदंघ्रयः ॥ ३२ ॥ तथा न ते माधव तावकाः क्वचिद्भ्रश्यंति मार्गात्त्वयि बद्धसौहृदाः ॥ त्वयाभिगुप्ता विचरंति निर्भया
॥९॥ विनायकानीकपमूर्द्धसु प्रभो ॥ ३३ ॥ सत्वं विशुद्धं श्रयते भवान्स्थितौ शरीरिणां श्रेयउपायनं वपुः ॥ वेदक्रियायो ॥९॥
गतपःसमाधिभिस्तवार्हणं येन जनः समीहते ॥ ३४ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
स २

रंति विघ्नान्जयंतीत्यर्थः ॥ ससंसारवावहानि रूपाणि धारयसीन्यक्तं ॥ बिभर्षि रूपाणीति तत्केन प्रकारेण संसारवावह त्वमित्य
पेक्षायामाह ॥ सत्त्वं विशुद्धमिति ॥ सत्त्वं वपुः श्रयत इत्यन्वयः ॥ श्रेयउपायनं कर्मफलदातृ कथं येन वपुषा जनस्तवार्हणं पूजां मी
हते करोति केः वेदश्च क्रियायोगाश्च तपश्च समाधिश्च तैः ॥ चतुराश्रमधर्मैरित्यर्थः ॥ वपुषो नाश्रयेणाऽर्हणसंभवात्त्वा
त्कर्मफलसिद्धिः स्यादिति ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ७

त्र्यं बुजासेत्यादिना श्लोकत्रयेण भगवद्भक्तानामेव मोक्षो नान्येषामित्युक्तं॥ तत्र कर्मफलं भक्तिं विना माभूत् मोक्षस्य ज्ञानैकसा
ध्यत्वात्। किं भक्त्येति सानुशयान्प्रत्याहुः। सत्वं नन्वेदिति। हे धातः इदं से त्वं निर्भातत्ववपुनर्भवेत्। चेत्तर्हि विज्ञाने विशिष्टमपरोक्षे
नं न भवेदित्यनुषंगः। कथं अज्ञानभिदापमार्जनं अज्ञानं तत्कृतापि। रत्वत्तयोरपमार्जनं निवर्तकं। यद्वा अज्ञानं निवर्तीयज्ञानीपि
तु विज्ञानं मार्जनं निरासे आपत्राप्तमेवेति। ननु जडानां बुद्ध्यादीनां यतः प्रकाशस्तद्भासतिज्ञानेभवदेव। न। गुणप्रकाशैर्गुणावच्छि
नैप्रकाशो भवान्सर्वसाक्षी पूर्णकेवलमनुमीयते कल्पते। न तु साक्षात्क्रियत इत्यर्थः। अनुमानप्रकारमाहुः प्रकाश्यते यस्य त्वयेन वा गु
णा इति। यस्य संबंधी अयं बुद्ध्यादिगुणप्रकाशतेया गुणसाक्षीये न वा बुद्ध्यारुढनभमात्रोबाह्योगुणः प्रकाश्यत इत्यनुमीयतेत्यर्थः॥

सत्वं नन्वेद्द्वातरिदं निर्जभव त्क्विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनं गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान्प्रकाश्यते यस्य त्वयेन वा गुणः॥३५॥
न नामरूपे गुणजन्मकर्मभिर्निरूपितव्ये तव तस्य साक्षिणः। मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो देव क्रियायां प्रतियंत्यथापि हि॥३६॥

गुद्दसत्ववपुषि त्वयि से व्यमाने तु तदाकारे ऽतःकरणे प्रसादे न तत्साक्षात्कारो भवेदिति भावः॥ एवं तावद्भक्तानां अभ्युदया
पवर्गार्थरूपाणि विमर्षफलं॥ तान्यपि भजनीयानि केवलं न तु ज्ञानं तु ज्ञातमिति॥ अनंतवान्। अतर्क्यत्वाच्च मनोवचसा गोच
रत्वादित्याहुः। न नामरूपे गुणजन्मेति॥ गुणाः जन्मानि च कर्माणि च ते निरूपतव्यानि रूपणार्हाणि न भवंति। कुतः अनुमेय
वर्त्मनः अनुमेयं वर्त्म मार्गो यस्येति तत्वमित्यर्थः। तत्रापि हेतुः तस्य साक्षिण इति। न हि साक्षिणस्तत्त्वं चक्षुर्गोचर इत्यर्थः॥
हे देव बहुधा चात्मानं अथापि क्रियायां उपासनादिलक्षणायां वा प्रतियंत्यक सकाः। साक्षात्पश्यंतीहते प्रसिद्धमिति॥ ॥

पा म॰ नी

उद्धाधि भाषा मिसैन च

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com